

Uniwersytet Łódzki

MAREK TRACZ-TRYNIECKI
mtracz@wpia.uni.lodz.pl
ORCID: 0000-0002-7622-8381

Republika i monarchia jako podstawowy podział ustrojów w myśli polityczno-prawnej Andrzeja Maksymiliana Fredry

Republic and Monarchy as the Main Line of the Division of the Forms of Government
in the Political and Legal Thought of Andrzej Maximilian Fredro

WPROWADZENIE

Prowadzone od 2012 r. przez Centrum Myśli Polityczno-Prawnej im. Alexisa de Tocqueville’a prace nad przekładem i zbadaniem twórczości Andrzeja Maksymiliana Fredry (1620/21–1679) w ramach projektu pn. „Biblioteka Staropolskiej Myśli Politycznej”¹ pozwalają na bliższą rekonstrukcję jego koncepcji ustrojowych wraz z ich ideowym kontekstem. Uwagi Fredry poświęcone republice i monarchii stanowią interesujące połączenie klasycznej doktryny Arystotelesa i Polibiusza z doświadczeniem praktyki ustrojowej Rzeczypospolitej połowy XVII w. oraz wyrosłej na jej gruncie preferencji dla wartości wolności.

W tym miejscu chciałbym wyrazić swą szczególną wdzięczność Profesorowi Lechowi Dubelowi, który od początku wspiera wspomniany projekt, m.in. recenzując kolejne wydawane w jego ramach tomy.

ŹRÓDŁA

Rozważania, w których monarchia jest przeciwstawiana republice, Fredro prowadził przez cały okres swej twórczości. Obszernie potraktował tę kwestię w swym wczesnym dziele *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polo-*

¹ Celem tego projektu wydawniczego jest publikacja siedemnastowiecznych polskich traktatów politycznych. Jego realizacja odbywa się we współpracy z Narodowym Centrum Kultury.

norum postea Galliae Rege, wydanym po raz pierwszy w 1652 r. Wiele uwag poświęcił jej też w zbiorze pism *Scriptorum Seu Togae et Belli Notationum Fragmenta* z 1660 r., w którym odniósł się m.in. do doktrynalnej konstrukcji republiki. Bodaj najpełniej opisał przeciwieństwo monarchii i republiki w pierwszej księdze *Militarium seu axiomatum belli ad harmoniam togae accomodatorum libri duo* z 1668 r., do której załączył poświęcone tej materii pismo *Praerogativa Popularis status repraesentatur. Monarchiam saepius, nisi Regnanti bonam*. Do tego tematu powrócił również w swej ostatniej pracy, wydanej pośmiertnie w 1730 r. *Vir Consilii Monitis Ethicorum nec non Prudentiae Civilis: Praeludente apparatus Oratorii Copia ad Civiliter dicendum instructus*. Nie znajdziemy natomiast bezpośrednich odniesień do omawianych problemów w jego twórczości aforystycznej: *Przysłowiach mów potocznych, obyczajowych, radnych, wojennych* oraz *Monita politico-moralia et icon ingeniorum*. Warto także zauważyć, że Fredro korzystał z argumentacji doktrynalnej w swych mowach sejmowych, z których część została wydana przez Franciszka Glinkę w zbiorze z 1670 r. pt. *Zwierzyniec Jednorozców*. W zakresie omawianej tematyki poglądy Fredry na przestrzeni czasu nie uległy większym zmianom, dlatego w niniejszym opracowaniu zostaną potraktowane jako statyczne i jednolite.

Nastawiona praktycznie myśl Fredry koncentrowała się przede wszystkim na Rzeczypospolitej Obojga Narodów i bazowała w znacznym stopniu na jej doświadczeniu politycznym. Z tej przyczyny ustroj republikański znajdował się w centrum zainteresowania refleksji autora *Gestorum*, który przyjął wobec niego stosunek afirmatywny. Należy przy tym zauważyć, że nie tylko go uzasadniał i bronił przed opiniami krytyków, lecz również twórczo rozwijał jego doktrynalne założenia.

W kwestiach ustrojowych Fredro za punkt wyjścia traktował refleksję Arystotelesa i Polibiusza. Założenia koncepcji tego pierwszego poznał zapewne podczas rozpoczętych w 1637 r. studiów na Akademii Krakowskiej, na której w tym okresie dominowała doktryna Stagiryty interpretowana w duchu tomistycznym². Rzecz przy tym znamienita, że Fredro poza *Vir consilii* rzadko odnosi się wprost do Arystotelesa, a kiedy już cytuje fragmenty jego *Polityki*, to nie korzysta z jednego z jej ówczesnych łacińskich tłumaczeń, lecz z uproszczonego łacińskiego opracowania jej trzech pierwszych ksiąg, noszącego tytuł *Civilis doctrinae lineae, quibus Aristotelis Politicorum libri tres primi, ad perpetuos reducti Aphorismos, Latinè, breviter, ac dilucidè repraesentantur*, autorstwa niderlandzkiego filologa, ucznia Lipsjusza, wykładowcy Uniwersytetu w Lowanium – Eryka Puteana³.

² Por. Z. Ogonowski, *Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku*, Warszawa 1985, s. 27–29. Zdaniem Henryka Barycza trudno jednoznacznie ustalić zasób wiedzy, który Fredro posiadał w czasie studiów. Zob. H. Barycz, *Andrzej Maksymilian Fredro wobec zagadnień wychowawczych*, Kraków 1948, s. 66–67.

³ Być może było to efektem podróży zagranicznej Fredry, która obejmowała Belgię. Jest również możliwe, że otrzymał pracę Puteana od swego gdańskiego wydawcy Jerzego Förstera, który

Od Stagiryty Fredro przejął założenie o trzech prostych formach ustrojowych: jedynowładztwie oraz rządach niewielu i wielkiej liczby ludzi⁴. Jednak polski myśliciel, w odróżnieniu od Arystotelesa, nie wyeksponował charakteru ocennej tej klasyfikacji, która nakazywałaby traktować wymienione formy ustrojowe jako prawidłowe bądź nieprawidłowe. Nie oznacza to, że nie znał tego wymiaru. Dowodem na to jest m.in. jego zdawkowe odniesienie do rozróżnienia pomiędzy monarchią a tyranią⁵, co zostanie omówione poniżej.

Należy przyjąć, że w sprawie klasyfikacji ustrojów Fredro odnosi się też do Polibiusza, który opierając się na wcześniejszych filozofach (w tym na Arystotelesie), wymienił trzy formy proste: królestwo, arystokrację i demokrację⁶. Autor *Dziejów* podobnie podzielił ustroje na prawidłowe i nieprawidłowe⁷. Jednak dla Fredry Polibiusz był przede wszystkim punktem odniesienia dla modelu ustroju mieszanego, który grecki historyk opisał w oparciu o instytucjonalne doświadczenie republiki rzymskiej⁸. Model ten składa się z trzech komponentów ustrojów prostych: 1) monarchicznego – instytucjonalnie wyrażonego we władzy konsulów; 2) arystokratycznego – uosobionego przez senat; 3) demokratycznego – realizowanego przez zgromadzenie ludowe. Relacje pomiędzy trzema członami były oparte na możliwości wzajemnego szkodzenia bądź pomagania, zapewniającej wzajemną równowagę. W opinii Polibiusza ustrój mieszany był lepszy od form prostych, ponieważ miał zapewniać największą trwałość oraz siłę republiki, co stanowiło o jej sukcesie. Fredro wprost poleca lekturę rozdziału szóstego *Dziejów* Polibiusza, w którym zawarte są opisane powyżej rozważania ustrojowe⁹. W ten

opublikował też wspomniane *Civilis doctrinae...* Por. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae Rege. Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, króla Polaków, potem zaś Francji*, Warszawa 2018.

⁴ Zob. A.M. Fredro, *Scriptorum Seu Togae et Belli Notationum Fragmenta. Accesserunt Peristromata Regum Symbolis expressa. Fragmenty pism, czyli uwagi o wojnie i pokoju. Zawierają dodatkowo królewskie kobierce symbolicznie odtworzone*, Warszawa 2014, s. 459–461; *idem*, *Vir Consilii monitis ethicorum necnon prudentiae civilis praeludente apparatus oratorii copia ad civiliter dicendum instructus*, Lwów 1730, s. 351; Arystoteles, *Polityka*, [w:] *idem*, *Dziela wszystkie*, t. 6, Warszawa 2001, księga III, s. 86–89.

⁵ Por. A.M. Fredro, *Vir consilii...*, s. 351.

⁶ Polibiusz, *Dzieje*, Wrocław 2005, księga VI, rozdział 3, s. 381. W dostępnym w czasach Fredry grecko-łacińskim wydaniu obszernych fragmentów *Dziejów* Polibiusza zostało to przetłumaczone na łacinę jako *regnum, optimatium principium, populi imperium*. Na formę prawidłowego jedynowładztwa przyjęto określenie *Monarchia*. Zob. Polybii Lycortae F. Megalopolitani, *Historiarum libri qui supersunt*, Paryż 1609, s. 451–452.

⁷ Polibiusz jednak opiera to rozróżnienie na nieco odmiennych od Arystotelesa podstawach i inaczej od niego traktuje demokrację. Zob. Polibiusz, *op. cit.*, księga VI, rozdział 3–4, s. 382; Arystoteles, *op. cit.*, księga III, rozdział 5, s. 86; L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2009, s. 69, 79.

⁸ Zob. Polibiusz, *op. cit.*, księga VI, rozdział 11–18, s. 391–396; Polybii Lycortae F. Megalopolitani, *op. cit.*, s. 460–465.

⁹ Zob. A.M. Fredro, *Scriptorum...*, s. 459–461.

sposób polski autor odwoływał się do jednego z najistotniejszych tekstów doktrynalnych dla swej epoki¹⁰, czyniąc z niego punkt wyjścia do zrozumienia ustroju Rzeczypospolitej.

REPUBLIKA

Opierając się na omówionych wyżej koncepcjach, Fredro wyróżnił cztery formy ustrojowe: monarchiczną, arystokratyczną, demokratyczną oraz (bazującą na połączeniu form prostych) mieszaną¹¹. Tę ostatnią uznał za najlepszą, a Rzeczpospolitą podawał za przykład jej znakomitej realizacji¹². Jak już wspomnieliśmy, dla Fredry głównym przedmiotem refleksji był ustrój państwa polsko-litewskiego, którego mieszany charakter dobrze wyrażają używane przez niego określenia: republika monarchiczno-ludowa/demokratyczna (*Respublica Monarchico popularis*), królestwo połączone z rządami ludu (*Regnum misto populari*) albo republika ludowa/demokratyczna (*Respublica populari*)¹³. Wyróżnił przy tym dwa rodzaje republik: miejskie i terytorialne¹⁴.

Fredro cenił ustrój mieszany, utożsamiany z republikańskim, z kilku względów. Po pierwsze, dopuszczenie do władzy różnych grup służy zapobieżeniu błędom jednostki, będącej z natury istotą ułomną i emocjonalną¹⁵. Opierając się na argumentacji Arystotelesa, Fredro uważał, że do kierowania państwem potrzebne jest połączenie cnoty i wiedzy wielu, które łącznie przewyższają cnotę i zdolności nawet najwybitniejszej postaci¹⁶. Po drugie, podział władzy pozwala wykorzystać dodatkowo cechy form prostych. Dzięki niej można zatem skorzystać tak z energii działania, jaką daje jednowładztwo wraz z jej zdolnością do jednoczenia narodu, jak i z szerokiego spektrum refleksji dostępnej przy rządach wielu¹⁷. Co więcej, połączenie sprzecznych dążeń grup społecznych reprezentujących człon arystokratyczny i demokratyczny prowadzi do ujawnienia się „najdoskonalszej cnoty

¹⁰ Warto zauważyć, że Isaac Casaubon, wielce ceniony wówczas filolog i tłumacz Polibiusza, zalecał nawet mężom stanu rozdział szósty *Dziejów* do opanowania na pamięć. Zob. M. Pattison, *Isaac Casaubon, 1559–1614*, London 1875, s. 221–222.

¹¹ Zob. A.M. Fredro, *Vir Consilii...*, s. 351.

¹² Zob. *idem*, *Scriptorum...*, s. 459–461.

¹³ Zob. *idem*, *Militarium, seu Axiomatum belli ad harmoniam togae accommodatorum libri duo accessere minutiora quaedam, ejusdem authoris scripta. Kwestia wojskowa, czyli O prawidłach wojny i pokoju dwie księgi wraz z pewnymi pomniejszych pismami tegoż autora*, Warszawa 2015, s. 716–717, 720–721; *idem*, *Vir Consilii...*, 351, 358.

¹⁴ Zob. *idem*, *Scriptorum...*, s. 529; *idem*, *Vir consilii...*, s. 348. Przykładem republiki miejskiej jest Wenecja, a terytorialnej – Rzeczpospolita.

¹⁵ Zob. *idem*, *Militarium...*, s. 715, 733.

¹⁶ Zob. *ibidem*, s. 717; Arystoteles, *op. cit.*, księga III, rozdział 6, s. 90.

¹⁷ Zob. A.M. Fredro, *Militarium...*, s. 717, 731.

wszystkich”¹⁸. Po trzecie, rozdzielenie władzy wymusza oparcie relacji pomiędzy nimi na wzajemnym szacunku i konsensusie. Nakazuje więc stosowanie łagodnych środków przekonywania i odwoływanie się do racji argumentów¹⁹. To z kolei rodzi kulturę opartą na zaufaniu, poszukiwaniu zgody oraz dążeniu do zachowania jedności²⁰. Po czwarte, rozdział władzy pomiędzy kilka podmiotów ma utrudnić jej przejście przez jeden z nich, co stanowiłoby zagrożenie dla wolności. Bazując na instytucjonalnym przykładzie rzymskiej dyktatury, Fredro zanalizował negatywne konsekwencje dla wolności ze strony władzy, która nie jest ograniczona inną władzą²¹. W ustroju mieszanym to człon monarchiczny ma przede wszystkim wrodzoną tendencję do zniesienia wolności republiki, o czym szerzej potraktujemy niżej. Możemy nawet przyjąć, że zdolność zachowania wolności stała się dla Fredry bodaj najistotniejszym atutem republiki mieszanej. Określał ją m.in. mianem *Republica libera*²². Argumentu tego, co warto zauważyć, nie znajdziemy u Polibiusza²³.

Ustrój mieszany był w opinii Fredry, ale i wielu innych pisarzy politycznych XVI i XVII w., podstawą konstrukcji Rzeczypospolitej, w której znajdował swoje instytucjonalne odzwierciedlenie w trzech sejmujących stanach: izbie poselskiej, senacie i królu. Jest znamienne, że w swej pierwszej książce, czyli we wspomnianych już *Gestorum*, przedstawiających wielkie bezkrólewia XVI w., Fredro dokonał opisu polskiego ustroju, bazując w znacznej mierze na Artykułach henrykowskich. Znajdziemy zatem w tej pracy przedstawienie roli poszczególnych organów w Rzeczypospolitej, ich wzajemnych powiązań oraz cnót i predyspozycji wymaganych od ich piastunów. Ponadto, ingerując w treść źródeł historycznych, Fredro dokonał swoistych zmian ustrojowych zmierzających w stronę wzmocnienia członu demokratycznego. Wspomniane zabiegi nakazują odczytywać *Gestorum* jako oryginalną reinterpretację Artykułów henrykowskich²⁴.

Odczytanie przez Fredrę konstrukcji Rzeczypospolitej nie jest jednak prostym przeniesieniem Polibiuszowskiej koncepcji. Dla polskiego pisarza kluczowe było wyodrębnienie króla i narodu politycznego. Z kolei w ramach narodu politycznego dochodzi do jego funkcjonalnego podziału na człon urzędniczy (określany jako arystokratyczny), a także człon obywatelski (określany jako demokratyczny). Osią dynamik ustrojowych w Rzeczypospolitej był ten pierwszy podział,

¹⁸ Zob. *idem, Scriptorum...*, s. 551.

¹⁹ Zob. *idem, Militarium...*, s. 717.

²⁰ Zob. *idem, Scriptorum...*, s. 737–739; *idem, Militarium...*, s. 721–723.

²¹ Zob. *idem, Militarium...*, s. 721.

²² Zob. *ibidem...*, s. 720; *idem, Vir Consilii...*, s. 347.

²³ Warto jednak zauważyć, że znany Fredrze bardzo dobrze Tacyt uważał republikański ustrój mieszany za najbliższy wolności, choć pozostawał on sceptyczny wobec możliwości jego urzeczywistnienia, a stojąc w obliczu zepsucia swego wieku i rozrostu państwa, opowiadał się za koniecznością jedynowładztwa w Rzymie. Por. Tacyt, *Roczniki*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 1, Warszawa 1957, księga IV, s. 231–232.

²⁴ Szerzej zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Gestorum...*

dochodzi w nim bowiem do istotnego napięcia pomiędzy „pełną wolnością, jaką cieszy się szlachta, i najwyższą władzą, którą sprawuje król”²⁵. Z jednej strony obywatele, jako czynnik demokratyczny, w sposób naturalny zmiernają w stronę rozszerzenia wolności²⁶, z drugiej zaś każda władza ma wrodzoną tendencję do rozrastania się, zagrażając tym samym wolności. W tych przeciwnych dążeniach król i naród mają się nawzajem równoważyć, pilnując, by władza nie stała się tyrańską, a wolność swawolną, co powinno przynieść finalnie korzystne efekty dla Rzeczypospolitej. W tym układzie ciałem pełniącym rolę pośrednika, łagodzącego konflikty i zapewniającego równowagę, staje się senat.

Fredro zwrócił uwagę również na kluczowe dla republikanizmu znaczenie rządów prawa, zwłaszcza związania prawem władzy. Jest to istotne, ponieważ prawo reguluje zasady stosowania dozwolonego przymusu, zastępując w tym względzie samowolę panującego²⁷. Król w Rzeczypospolitej powinien więc działać „na mocy praw i zgodnie z wolą ludu (nie czyniąc dla siebie wyjątku)”²⁸. Rządy prawa stanowią także istotny element wolności, sprawiają bowiem, że obywatele nie podlegają kaprysom panującego, lecz normom, w tworzeniu których brali udział.

MONARCHIA

Dla Fredry zasadniczym przeciwieństwem republiki była monarchia. W tym kontekście za republikę nie uważał jedynie „czyste” republiki arystokratycznej, którą definiował jako „lud, który nie żyje pod władzą żadnego króla, lecz w ustroju arystokratycznym i nosząc wyłącznie nazwę republiki”²⁹. Do grona republik zaliczył również te monarchie, w których król współrządzi z narodem³⁰. Monarchię Fredro rozumiał zatem jako faktyczne jedynowładztwo. Mogła ona przybierać zarówno postać prawidłową wedle klasyfikacji Arystotelesa, nosząc miano monarchii (we właściwym ujęciu), jak i postać zepsutą, określaną jako tyrania, w zależności od tego, czy rządy sprawowane są dla dobra wspólnego czy wyłącznie w interesie panującego³¹. Nie jest

²⁵ A.M. Fredro, *Scriptorum...*, s. 551.

²⁶ Tak Platon, jak i Arystoteles przedstawiają wolność (obok równości) jako istotny element demokracji. Por. Platon, *Państwo*, Kęty 1999, księga VIII, s. 266–273; Arystoteles, *op. cit.*, księga IV, rozdział 4, s. 113–114. Przekonanie o tym, że lud albo naród polityczny reprezentuje wolność, należy do kanonu klasycznej myśli republikańskiej. Por. Cynceron, *O państwie*, Kęty 1999, s. 29, 32; Polibiusz, *op. cit.*, księga VI, s. 386.

²⁷ Zob. A.M. Fredro, *Militarium...*, s. 413.

²⁸ *Ibidem*, s. 733.

²⁹ Zob. *idem*, *Scriptorum...*, s. 377.

³⁰ Zob. *idem*, *Vir consilii...*, s. 358.

³¹ Zob. *idem*, *Scriptorum...*, s. 634–635; *idem*, *Vir consilii...*, s. 351. W *Przysłowia*ch Fredry widać pewien wpływ koncepcji św. Tomasza z Akwinu dotyczącej królestwa i tyranii: „56 Dobry, kiedy się pocznie psować, przejdzie najgorszego (mówią łacinnicy *Optimi corruptio pessima*)” – *idem*, *Przysłowia mów potocznych, albo przestrogi obyczajowe, radne, wojenne, na fawor polskiego*

to jednak zasadniczy punkt odniesienia dla Fredry, który na pierwszym planie postawił kwestię wolności.

Monarchia zaś jest u swych podstaw sprzeczna z wolnością³². Otóż dla Fredry, we współczesnych mu warunkach, oznaczała ona bliską tyranii monarchię absolutną, w której władca „i tak czyni wszystko zgodnie ze swoim pragnieniem”³³. Od strony instytucjonalnej wiązało się to z likwidacją ciał, w których toczyła się publiczna debata i były podejmowane zbiorowo decyzje³⁴. Uniemożliwiało to mieszkańcom udział w sprawowaniu władzy oraz czyniło ich zależnymi od cudzej (czyli monarchy) woli, co było oznaką zniewolenia. W tym ustroju nawet podczas rządów dobrego władcy istniała możliwość wyrządzenia przez niego krzywdy i nie było środków, które mogłyby go przed tym powstrzymać³⁵. Jednym z bardziej bolesnych i upokarzających przejawów zniewolenia było dla Fredry ograniczenie swobody słowa i myśli³⁶. W monarchii dochodzi bowiem w związku z tym do charakterystycznego odwrócenia znaczenia pojęć, np. życie w ciągłym strachu przed władzą jest przedstawione jako spokój, a słuszna obrona według prawa – jako bunt³⁷.

Mocne jest u Fredry przekonanie, że każdego panującego cechuje wrodzona tendencja do władzy absolutnej³⁸. Założenie to oparł na biblijnym prorocztwie Samuela, w którym dodatkowo monarchia została ukazana jako kara za gnuśność i brak docenienia łaski wolności³⁹. Dla Fredry to ostatecznie charakter czy też natura narodu decyduje o jego formie rządów. Stąd dla tych z ludów, które nie dojrzały do wolności, monarchia okazuje się właściwym ustrojem, chroniącym je przed ich własnymi wadami i wyrządzeniem sobie szkody⁴⁰.

Fredro podniósł również argumenty dotyczące szkodliwości monarchii z punktu widzenia procesu decyzyjnego. Arbitralność postanowień władcy,

języka, Kraków 1664, s. 5. Zob. także: św. Tomasz z Akwinu, *O królowaniu – królowi Cypru*, Kraków 2006, rozdział 4, s. 51–57.

³² Zob. A.M. Fredro, *Scriptorium...*, s. 759.

³³ *Ibidem*, s. 447. Zob. także: *idem*, *Vir consilii...*, s. 351.

³⁴ Jak zauważa: „[...] gdzie absolutna, pysznie rządzi Monarchia, tam rzadkie publiczne Obywatelów *consilia*, a podobno żadne Sejmy”. Zob. *Zwierzyniec Jednoroźców z przydatkiem Różnych mów Seymowych, Listow, Pism y Dyskursow tak Polskich jako y Łacińskich*, przez Franciszka Glinke zebrany y ogłoszony, Lwów 1670, s. 167–168.

³⁵ Warto odnieść to do uwag o republikańskiej wolności. Zob. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Gdańsk 2006, s. 23–28; D. Pietrzyk-Reeves, *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012, s. 264–265.

³⁶ Zob. A.M. Fredro, *Scriptorium...*, s. 433, 635; *idem*, *Militarium...*, s. 331, 725–727; *idem*, *Vir consilii...*, s. 351.

³⁷ Zob. *idem*, *Militarium...*, s. 735; *idem*, *Vir consilii...*, s. 351.

³⁸ Zob. *idem*, *Gestorum...*

³⁹ Zob. *idem*, *Militarium...*, s. 729–731; 1 Sm 8, 11–18; M. Wojciechowski, *Biblia o państwie*, Kraków 2008, s. 97–105.

⁴⁰ Zob. A.M. Fredro, *Scriptorium...*, s. 759.

w których podjęciu nie uczestniczą inne organy ani obywatele, zwiększa ryzyko pomyłki, które pociągają za sobą koszty społeczne: „Stąd wynikają wielkie błędy, w jakie się wnikłają, pewny ucisk i nieszczęścia ludu, gdy trudno jest za pomocą środków prawnych ograniczyć pełnię władzy monarchy”⁴¹. Ponadto uznaniowość przy obsadzie urzędów publicznych powoduje, że premiowany jest serwilizm, co ujemnie wpływa na stan cnót publicznych⁴².

Kontekstem historycznym Fredrowskiej krytyki monarchii był przede wszystkim rozwój absolutyzmu w Europie, do czego często nawiązywał on w swych pracach⁴³. W wymiarze polityki wewnętrznej używał swych racji (zwłaszcza od końca lat 50. XVII w.) do zwalczania projektów reform obozu dworskiego, które zmierzały w jego opinii do wprowadzenia monarchii absolutnej⁴⁴. Natomiast od strony teoretycznej możemy zauważyć, że Fredro podjął w 1668 r. polemikę z poglądami Łukasza Opalińskiego wyrażonymi w rozdziale drugim części pierwszej księgi drugiej *De officiis libri tres*⁴⁵, w którym przedstawiono rządy jednostki jako najlepiej realizujące zasadę jedności państwa. Racje, których użył Opaliński, w dużym stopniu przypominały argumenty św. Tomasza z Akwinu przemawiające za władzą króla⁴⁶. Krytykując je, Fredro wyraźnie opowiedział się przeciw samej zasadzie jedynowładztwa, nawet w jej poprawnej formie ustrojowej.

KRÓL W REPUBLICE

Przedstawione rozbieżności pomiędzy republiką a monarchią rodzą w myśli Fredry zasadnicze pytanie o pozycję króla w ustroju mieszanym, czyli o sytuację, jaka miała miejsce w Rzeczypospolitej. Z jednej strony autor *Gestorum* przyjął założenie, że panujący posiada wrodzoną tendencję do absolutnej władzy⁴⁷, z drugiej zaś widział konieczność istnienia władzy zwierzchniej, potrzebnej m.in. z punktu widzenia wolności. W strukturze państwa polsko-litewskiego król stawał się zatem elementem niezbędnym, choć potencjalnie niebezpiecznym. Warto w tym miejscu dodać, że Fredro uważał jego pozycję ustrojową za stosunkowo mocną dzięki możliwości rozdawania urzędów i królewszczyzn, co umożliwiała mu łatwe pozyskiwanie większości w sejmie⁴⁸.

⁴¹ *Idem, Militarium...*, s. 719.

⁴² *Zob. ibidem*, s. 331.

⁴³ *Idem, Gestorum...*; *idem, Scriptorum...*, s. 635; *idem, Militarium...*, s. 719; *idem, Vir consilii...*, s. 351.

⁴⁴ *Zob. Z. Ogonowski, Nad pismami Fredry. W obronie liberum veto. Cz. 2, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 5, s. 100–103; S. Ochmann-Staniszevska, Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej, Wrocław 1977, s. 31.*

⁴⁵ Należy zauważyć, że Fredro opatrzył wydanie *De officiis libri tres* z 1668 r. wstępem i przypisami. *Zob. M. Tracz-Tryniecki, Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Militarium...*, s. 55.

⁴⁶ Św. Tomasz z Akwinu, *op. cit.*, rozdział III–IV, s. 47–57.

⁴⁷ *Zob. A.M. Fredro, Gestorum...*; *idem, Scriptorum...*, s. 463–465.

⁴⁸ *Zob. idem, Scriptorum...*, s. 447.

Próbą rozwiązania przez Fredrę powyższego dylematu było stworzenie przez niego koncepcji władcy-kierownika, na którego określenie użył łacińskiego terminu *rector*⁴⁹. W tej koncepcji zostały opisane zadania króla jako niezbędnego jedynowładczego członku w republice, powołanego do tego, by przewodzić dwóm pozostałym i równoważyć istniejące między nimi konflikty⁵⁰. Ważna była w tym rola króla, która przede wszystkim powinna polegać na godzeniu narodu politycznego⁵¹. Władca, aby zyskać posłuch, miał rządzić za pomocą łagodnych środków, zwłaszcza uprzejmością i przekonywaniem⁵². Powyższe zadania wymagały od władcy-kierownika głównie odpowiedniej dojrzałości i doświadczenia⁵³. Te walory sprawiały, że król powinien osobiście sprawować swą władzę, co m.in. wykluczało w przypadku republiki rządy regenta czy namiestnika⁵⁴.

Fredro zdefiniował pojęcie *rector* również przez skonstrastowanie go z innymi typami władców: monarchą (*monarcha*), którego wskazał na przykładzie Francji, oraz panem (*dominus*), jaki znajdował się w Moskwie⁵⁵. Powyższe dobrze ilustruje podstawowe założenie, że *rector* stanowi typ władcy odpowiedni dla ustroju mieszanego, podczas gdy dwaj wyżej wymienieni odpowiadają prawidłowej i nieprawidłowej formie jedynowładztwa, czyli monarchii i tyranii.

PODSUMOWANIE

Przedstawiony tu w zarysie podstawowy dla myśli Fredry podział ustrojowy na republikę i monarchię dobrze ilustruje przeobrażenia, jakim uległa klasyczna klasyfikacja form rządów w warunkach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Dla Fredry i jemu współczesnych oczywiste było posługiwanie się siatką pojęciową stworzoną przez Arystotelesa i Polibiusza. Jednocześnie jednak uwarunkowania ustrojowe skłaniały do reinterpretacji pojęć i zmiany dotychczasowych akcentów. Konstrukcja Rzeczypospolitej została oparta na fundamencie wolności zrodzonej ze średniowiecznych przywilejów⁵⁶. Okoliczność ta silnie oddziaływała na polską myśl polityczną. Preferencja wolności widoczna jest też wyraźnie u Fredry, który traktował ją – po Bogu i ojczyźnie – za wartość podstawową i wedle niej oceniał pozostałe zjawiska polityczne. Doskonale egzemplifikuje to jego podejście do podziału ustrojów, których osią stała się zdolność realizacji i zabezpieczenia wolności.

⁴⁹ Zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Gestorum...*

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Zob. A.M. Fredro, *Militarium...*, s. 717.

⁵² Zob. *idem*, *Scriptorum...*, s. 433, 759; *idem*, *Vir consilii...*, s. 351.

⁵³ Zob. *idem*, *Gestorum...*; *idem*, *Vir Consilii...*, s. 358.

⁵⁴ *Idem*, *Gestorum...*; *idem*, *Vir Consilii...*, s. 544.

⁵⁵ *Idem*, *Gestorum...*

⁵⁶ Zob. Z. Rau, M. Tracz-Tryniecki, P. Żurawski vel Grajewski, *Why do we Central Europeans celebrate the anniversary of Magna Carta? Introductory remarks*, [w:] *Magna Carta. A Central European Perspective of Our Common Heritage of Freedom*, eds. Z. Rau, M. Tracz-Tryniecki, P. Żurawski vel Grajewski, London 2016, s. 9–10.

Kontekst umacniającego się w Europie absolutyzmu musiał przy tym dodatkowo skłaniać do tego, by model republiki skonfrontować z jedynowładztwem. Powyższe uwarunkowania sprawiły, że pomimo odwoływania się do Polibiusza Fredrowska argumentacja na rzecz ustroju mieszanego *de facto* bardziej przypomina późniejsze wywody Monteskiusza uzasadniające potrzebę podziału władzy. Stanowi to dobre świadectwo oryginalności i trafności refleksji ustrojowej Fredry, a także potencjału tkwiącego w ówczesnym polskim republikanizmie.

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles, *Polityka*, [w:] *idem, Dzieła wszystkie*, t. 6, Warszawa 2001.
- Barycz H., *Andrzej Maksymilian Fredro wobec zagadnień wychowawczych*, Kraków 1948.
- Cyceron, *O państwie*, Kęty 1999.
- Dubel L., *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2009.
- Fredro A.M., *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea verò Galliae Rege. Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, króla Polaków, potem zaś Francji*, Warszawa 2018.
- Fredro A.M., *Militarium, seu Axiomatum belli ad harmoniam togae accommodatorum libri duo accessere minutiora quaedam, ejusdem auctoris scripta. Kwestia wojskowa, czyli O prawidłach wojny i pokoju dwie księgi wraz z pewnymi pomniejszych pismami tegoż autora*, Warszawa 2015.
- Fredro A.M., *Przysłowia mów potocznych, albo przestrogi obyczajowe, radne, wojenne, na fawor polskiego języka*, Kraków 1664.
- Fredro A.M., *Scriptorum Seu Togae et Belli Notationum Fragmenta. Accesserunt Peristromata Regum Symbolis expressa. Fragmenty pism, czyli uwagi o wojnie i pokoju. Zawierają dodatkowo królewskie kobierce symbolicznie odtworzone*, Warszawa 2014.
- Fredro A.M., *Vir Consilii monitis ethicorum necnon prudentiae civilis praeludente apparatus oratorii copia ad civiliter dicendum instructus*, Lwów 1730.
- Fredro A.M., *Zwierzyńiec Jednorożców z przydatkiem Różnych mów Seymowych, Listow, Pism y Dyskursow tak Polskich jako y Łacińskich*, przez Franciszka Glinke zebrany y ogłoszony, Lwów 1670.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Gdańsk 2006.
- Ochmann-Staniszevska S., *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977.
- Ogonowski Z., *Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku*, Warszawa 1985.
- Ogonowski Z., *Nad pismami Fredry. W obronie liberum veto. Cz. 2, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 5.*
- Pattison M., *Isaac Casaubon, 1559–1614*, London 1875.
- Pietrzyk-Reeves D., *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012.
- Platon, *Państwo*, Kęty 1999.
- Polibiusz, *Dzieje*, t. 1, Wrocław 2005.
- Polybii Lycortae F. Megalopolitani, *Historiarum libri qui supersunt*, Paryż 1609.
- Rau Z., Tracz-Tryniecki M., Żurawski vel Grajewski P., *Why do we Central Europeans celebrate the anniversary of Magna Carta? Introductory remarks*, [w:] *Magna Carta. A Central European Perspective of Our Common Heritage of Freedom*, eds. Z. Rau, M. Tracz-Tryniecki, P. Żurawski vel Grajewski, London 2016.
- Św. Tomasz z Akwinu, *O królowaniu – królowi Cypru*, Kraków 2006.

- Tacyt, *Roczniki*, [w:] *idem, Dzieła*, t. 1, Warszawa 1957.
- Tracz-Tryniecki M., *Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea verò Galliae Rege. Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, króla Polaków, potem zaś Francji*, Warszawa 2018.
- Tracz-Tryniecki M., *Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Militarium, seu Axiomatum belli ad harmoniam togae accommodatorum libri duo accessere minutiora quaedam, ejusdem authoris scriptis. Kwestia wojskowa, czyli O prawidłach wojny i pokoju dwie księgi wraz z pewnymi pomniejszymi pismami tegoż autora*, Warszawa 2015.
- Wojciechowski W., *Biblia o państwie*, Kraków 2008.

SUMMARY

The article presents the concept of Andrzej Maximilian Fredro's division of political regimes which is based on the antonym of a republic and a monarchy. The first part is focused on the doctrinal sources of the concept. The influence of Aristotle and Polybius is especially stressed here. In the second part, there is the description of Fredro's vision of the republic in the historic context of the Polish-Lithuanian Commonwealth. A special interest is given to point the main advantages which Fredro finds in this political regime. Another part presents Fredro's vision of monarchy by pointing differences in relation to its classical concept. The attitude toward freedom is treated as the critical feature that distinguishes republic between monarchy. The next part deals with the position of the king in the mixed form of government by describing Fredro's model of *rector*. The final conclusion points that Fredro's antonym of a republic and a monarchy adjusts the classical model of the division of forms of governments to the experience of Polish-Lithuanian Commonwealth and expresses a strong preference for freedom. Due to Fredro's defense of republican regime is close to Montesquieu's explanation of the division of power.

Keywords: Andrzej Maximilian Fredro; republic; freedom; absolute monarchy; Aristotle; Polybius

STRESZCZENIE

W artykule opisano kluczowy dla myśli Andrzeja Maksymiliana Fredry podział ustrojowy zbudowany na zasadzie przeciwstawienia republiki i monarchii. W pierwszej części skupiono się na kwestii doktrynalnych źródeł omawianego podziału. Wskazano przede wszystkim na wpływ, jaki na Fredrę wywarły koncepcje Arystotelesa i Polibiusza. W drugiej części omówiono Fredrowską wizję republiki ze wskazaniem jej odniesienia do realiów Rzeczypospolitej. Podano tu również zasadnicze racje, które Fredro przedstawił na rzecz ustroju mieszanego. Następnie zaprezentowano Fredrowską wizję monarchii, wskazując na różnice w stosunku do ujęć klasycznych, jak również ustalono krytyczny punkt odróżniający ją od republiki, którym jest wolność. W kolejnej części poddano analizie sytuację i zadania króla w ustroju republikańskim, którą Fredro określił terminem *rector*. W konkluzjach wskazano, że Fredrowska konfrontacja republiki z monarchią stanowi dostosowanie klasycznej klasyfikacji ustrojów do doświadczenia siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej i zasadniczej preferencji wolności. Dzięki temu Fredrowskie uzasadnienie republiki zbliża się już do Monteskiuszowskiego.

Słowa kluczowe: Andrzej Maksymilian Fredro; republika; wolność; monarchia absolutna; Arystoteles; Polibiusz

